

ПСИХОЛОГІЯ СІМ'Ї

УДК 316.61: 316.356.2 – 053.81

Віктор Пілецький

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНЕ РОЗУМІННЯ СУБ'ЄКТИВНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ОСОБИСТОСТІ В ШЛЮБІ

Стаття присвячується проблемі соціально-психологічного благополуччя особистості в шлюбі. Виокремлено критерії та ознаки суб'єктивного благополуччя особистості в шлюбі: стабільність сім'ї (як наслідок – виконання її основних сімейних функцій), задоволеність шлюбом, можливість самореалізації в шлюбі. Відзначено, що широкий спектр умов успішності взаємовідносин дає підставу вважати, що суб'єктивне благополуччя особистості в шлюбі характеризується наявністю не всіх умов одночасно, а деякої їх сукупності (яка, можливо, і визначає специфіку взаємин у конкретній парі).

Ключові слова: суб'єктивне благополуччя, критерії благополуччя, шлюбні відносини.

In the article, the author raises the issue of social and psychological well-being of the individual in the marriage. Thesis there is determined the criteria and subjective well-being of the individual features in marriage, family stability (as a result the implementation of major family functions), satisfaction with marriage, the possibility of self-fulfillment in marriage. It is noted that a wide range of conditions, successful relationship suggests that subjective well-being of the individual in marriage characterized by conditions not all at once, and some of their population (which may also determine the specific relationship in a particular pair).

Key words: subjective well-being, prosperity criteria, marital relations.

Актуальність дослідження. Однією з найбільш значущих сфер життєдіяльності особистості є сім'я, у якій центральне місце посідають шлюбні відносини, що створюють психологічний простір життєвого світу особистості, визначають якість її сімейного життя. Благополуччя в шлюбі забезпечує переживання суб'єктивної задоволеності особистості подружніми стосунками і є основою її психологічного комфорту та позитивного психоемоційного самопочуття, а отже проблема дослідження соціально-психологічної сутності суб'єктивного благополуччя особистості в шлюбі в умовах динамічних суспільних відносин є особливо актуальною.

Мета статті теоретично обґрунтувати соціально-психологічну сутність суб'єктивного благополуччя особистості в шлюбі.

Аналіз останніх досліджень. Проблема суб'єктивного благополуччя особистості стала предметом психологічних досліджень і активно розробляється в останні роки: вивчаються питання структури суб'єктивного благополуччя особистості (Е. Дінер); вплив життєвих цілей на суб'єктивне благополуччя (Р. Еммонс); гендерні відмінності в переживанні суб'єктивне благополуччя (Р. Інглехарт); особливості суб'єктивного благополуччя та його зв'язок з емоційним інтелектом (І. Горбаль, М. Єлейко); функції особистісних прагнень у переживанні молодою людиною суб'єктивного благополуччя (Е. Кологривова); суб'єктивного благополуччя розглядається як чинник самоактуалізації особистості (Г. Пучкова). Серед робіт науковців, у яких опосередковано

розглядаються проблеми благополуччя в шлюбі, слід відзначити дослідження, присвячені психологічній сумісності подружжя та емоційній адаптації в перші роки після укладання шлюбу (М. Обозов, А. Султанова, Т. Трапезникова, П. Якобсон та ін.); чинникам, що впливають на задоволеність шлюбом чоловіків і жінок, характер їх сімейного спілкування (Ю. Альошина, Л. Гозман, О. Камінська, Н. Хлопоніна та ін.); впливу ціннісних орієнтацій і шлюбно-сімейних установок партнерів на внутрішньосімейну взаємодію (В. Бочелюк, Т. Говорун, Г. Дубчак, Л. Мороз, І. Хитріна та ін.), ідентифікації особистості в подружжі як умови благополуччя сімейних стосунків (Ю. Дмитрук); процесу формування шлюбно-сімейних відносин та специфіці шлюбного вибору особистості (О. Кляпець).

Виклад основних положень. Проблема суб'єктивного благополуччя особистості в шлюбі є достатньо важливою і актуальною через свою соціальну затребуваність і наукову значущість.

З метою оцінювання рівня успішності подружніх взаємин дослідники виділяють принаймні три аспекти групової життєдіяльності: міжособистісні емоційні взаємини членів групи, структуру взаємодії між ними в процесі спільної діяльності, характер ціннісних орієнтацій, установок і нормативних уявлень, що утворюють групу осіб [1; 3; 9].

Проблема визначення ознак, на підставі яких можна констатувати благополуччя відносин у подружній діаді, неодноразово підіймалося в психологічних дослідженнях. Упродовж тривалого часу основним критерієм благополуччя подружніх взаємин вважався показник стабільності відносин (їх юридичне збереження), стійкість сім'ї при цьому вбачалася основним фактором виконання шлюбно-сімейним інститутом покладених на нього соціальних функцій. Дослідження, орієнтовані на виявлення факторів благополуччя подружніх відносин, будувалися, відповідно, на порівнянні двох категорій: шлюбів, які розпалися і сімей з різними варіантами оптимального шлюбу («щаслива сім'я», «вдале подружжя», «здорова сім'я»). Таким чином, порівнюючи пари, що розлучаються та інтактні пари, дослідники традиційно вважали, що вони свідомо відрізняються за показником «задоволеність». Критерієм розподілу сімей на «щасливі» і «нещасливі», крім розлучення, також нерідко слугував факт звернення подружжя в консультаційний центр з сімейних проблем. У такому випадку пари, які не зверталися за допомогою в розв'язанні сімейних проблем до фахівців, умовно вважалися задоволеними шлюбом.

Проте переважна більшість досліджень за минулі роки свідчить про неправомірність розгляду стабільності шлюбу як показника успішності психологічної взаємодії подружжя. Дійсно, очевидно, що факт збереження шлюбу нічого не свідчить про психологічну грань взаємодії шлюбних партнерів. Таким чином, стабільність й успішність шлюбу не є тотожними характеристиками – стабільні шлюби не завжди визначають високий рівень задоволеності подружжя, а шлюби, у яких подружжя задоволене міжособистісними відносинами, можуть бути нестабільними

Л. Гозман, Ю. Альошина стверджують, що основоположні характеристики шлюбу визначаються, насамперед, тим, наскільки успішним вважає свій шлюб саме подружжя, наскільки задоволене ним [1; 4].

Іноді дослідники не розводять поняття стабільності подружнього союзу й задоволеності шлюбом, а об'єднують їх у рамках єдиної класифікації. Так, дослідники пропонують схему рівнів стабільності. При цьому першим, найбільш загальним, рівнем є стійкість (юридичне збереження) шлюбу. Другий рівень – «пристосування в шлюбі», «адаптованість подружжя», за яких спостерігається не тільки юридичне збереження шлюбу, а й спільність подружньої пари за такими характеристиками, як розподіл домашньої праці, виховання дітей і т. п. Нарешті, третій, найбільш глибокий, рівень – рівень «успішності шлюбу», який характеризується насамперед збігом ціннісних орієнтацій подружжя [3; 9].

Разом з тим задоволеність шлюбом уявляється досить нечіткою характеристикою, що вимагає конкретизації. «Щасливість» сімейних відносин, на думку Н. Самоукіної, оцінюється такими критеріями: набуття душевного, внутрішнього спокою (що створює відчуття комфорту, стабільності, захищеності); відчуття внутрішньої свободи в настроях, вчинках; простота і ясність відносин (що виникає за взаємної довіри), прагнення відкрито обговорювати проблеми; що виникають можливість бути самим собою [10].

Поняття «успішний шлюб» передбачає побутову, емоційну й сексуальну адаптацію, супроводжувану певним рівнем духовного взаєморозуміння при неодмінному збереженні та підтвердженні індивідуальних потреб кожного з подружжя.

Останнім часом одним з критеріїв благополуччя сімейних відносин дослідники називають можливість самореалізації в подружній парі. Модель самореалізації в особистому житті може бути представлена такими етапами: самовизначення й вибір супутника життя, становлення стабільних особистісних взаємин, подальший особистісний ріст і розвиток подружжя [9, с. 110]. Самореалізація у сфері особистого життя передбачає глибокий і інтенсивний характер взаємин і взаємодії, їх інтимність. Високий ступінь самореалізації в подружжі забезпечується гармонізацією внутрішніх ресурсів людини, їх адекватним перерозподілом, самовідновлення й оновленням. Л. Коростильова, зокрема, зазначає, що самореалізація в особистому житті допускає наявність задоволеності й корисності на кожному з рівнів взаємодії: психофізіологічному, психологічному, соціально-психологічному, духовному [9, с. 124]. На підставі численних даних із царини психологічного консультування та психотерапії сім'ї автор наголошує, що задоволеність свідчить про психологічне здоров'я (за А. Маслоу), конгруентність (за К. Роджерсом) і, у цілому, про позитивну емоційну атмосферу в сім'ї. Корисність (продуктивність) відображає ту обставину, що шлюбно-сімейні відносини здебільшого сприяють розвитку членів сім'ї. Це дозволяє кожному з партнерів отримати додаткові можливості для здійснення своїх життєвих цілей, «знаходячи своє продовження один в одному» [9, с. 17].

Таким чином, дослідники називають серед основних критеріїв подружнього благополуччя: стабільність сім'ї (як наслідок – виконання її основних сімейних функцій), задоволеність шлюбом, можливість самореалізації в шлюбі.

Однак більше уваги дослідники приділяють саме внутрішнім чинникам подружнього добробуту. Група факторів, описаних як «внутрішні», налічує більшу кількість умов, ніж розглянута вище. Найбільш повний набір внутрішніх умов, що визначають якість шлюбу, знову знаходимо в Р. Левіса, Дж. Спанієр, які об'єднують їх у категорію «особистісні та внутрішньоподружні чинники». У числі умов: позитивне ставлення до партнера (сприймається подібність, легкість спілкування, сексуальна, фізична та інтелектуальна привабливість партнера, збіг ціннісних орієнтацій); емоційна задоволеність стосунками з партнером (вираження любові з його боку, взаємна допомога подружжя в особистісному зростанні кожного, обширні особистісні зв'язки між партнерами, сексуальна задоволеність, відчуття себе єдиним цілим – подружньою парою і т. д.); параметри ефективності спілкування в подружній парі (спільність очікувань, глибина саморозкриття партнерів, точність невербальної комунікації, наявність спільних символів, частота успішного спілкування в парі); рольова відповідність подружжя (компліментарність потреб і ролей, відповідність рольового виконання і рольових очікувань, особистісна подібність, чіткість розподілу ролей у сім'ї); взаємодія (дружба подружжя, спільність діяльності, ефективність діадної взаємодії, ефективність вирішення проблем, фізична близькість при взаємодії; спільне відвідування церкви).

Г. Волкова зазначає, що основною умовою, яка забезпечує стійкість й успішність шлюбу, є персональна сумісність подружжя. При цьому сумісність розуміється автором досить широко, включаючи психофізіологічний, соціально-психологічний, психологічний аспекти [3]. Про психологічну сумісність партнерів як умову успішного, ефективного функціонування сім'ї говорять також Є. Кріченко, М. Обозов, А. Обозова, О. Сермягіна, В. Терьохін та ін.

Більшість авторів серед найбільш важливих внутрішніх умов благополуччя сімейних відносин називають успішність процесу подружнього спілкування (Ю. Альошина, Л. Гозман, Р. Левіс, Г. Навайтіс, О. Новикова, К. Роджерс, В. Сисенко, В. Сікорова, Дж. Спанієр та ін.).

Ю. Альошина, Л. Гозман відзначають, що саме внутрішньосімейне спілкування є способом задоволення обов'язкової для подружжя потреби особистості у прийнятті, захисті та особистісному комфорті. В. Сисенко підкреслює, що тільки шлюб і сім'я дають людині таке спілкування, яке максимально відверте і довірливе. У сімейному спілкуванні людина немовби скидає з себе соціальні маски, усуваючи ті соціальні ролі, які вона виконує в суспільній, політичній чи професійній сферах. Життестійкість подружньої пари, на думку автора, передовсім пов'язана з почуттям підтримки, взаєморозуміння і психічного комфорту. Кризові ситуації в шлюбному житті

наступають саме тоді, коли не задовольняються основні емоційно-психологічні потреби особистості, зокрема потреба в довірливо-дружньому спілкуванні. Автор, крім того, зазначає, що в благополучних подружніх парах довірливо-дружнє спілкування необхідно доповнюється спілкуванням інтимно-любвним.

Ю. Альошина також підкреслює, що різні параметри подружнього спілкування є характеристиками, здебільшого диференціюючими успішні та неуспішні сім'ї [1]. Це підтверджується значною кількістю досліджень, проведених як у нашій країні, так і за кордоном. Цікавим видається той факт, що, на думку дослідників, спілкування подружжя – характеристика досить стабільна, особливості міжособистісного спілкування формуються в перший рік спільного життя подружжя і в подальшому важко піддаються змінам і корекції.

П. Вацлавік формулює такі умови успішності взаємин, які проявляються в процесі подружнього спілкування: відкритість, відсутність потреби приховувати що-небудь один від одного; підтвердження самооцінок один одного в ході спілкування, формування більш позитивного уявлення про себе в кожного з партнерів; активний транзактний обмін, постійне інтенсивне обговорення один з одним того, що кожен думає і відчуває; ситуативна адекватність, наявність безлічі різних форм подружнього спілкування, вибір яких здійснюється залежно від конкретної ситуації [2].

Так, Р. Левіс, Дж. Спанієр, виявляючи вплив особливостей спілкування на якість шлюбу, виділили фактори, що позитивно або негативно впливають на його успішність. На їхню думку, успішним відносинам між подружжям сприяє можливість саморозкриття, наявність значної кількості спільних очікувань і установок, точність невербальної комунікації, наявність спільних «символів» (прізвиська, звернення, традиції, обряди), глибоке взаєморозуміння, емпатія тощо. Г. Навайтіс зазначає, що психологічна гармонія стосунків між подружжям проявляється передовсім, у дружньому, щирому спілкуванні, у здатності прийняти Я близької людини без особливої критики, помічати її позитивні властивості й сприяти вдосконаленню її особистості. Подружжя має бути відкритим, визнавати свободу один одного, право бути самими собою. Автор зазначає, що подібні взаємини в жодній родині не можуть складатися відразу, з перших днів сімейного життя. Таким чином, дослідники погоджуються з тим, що успішність процесу подружнього спілкування є необхідною умовою благополуччя сімейних відносин.

Опитування, здійснене С. Голодом показало, що для чоловіків до найбільш важливих факторів стабільності шлюбних відносин увійшли любов до дітей, дружня прихильність і взаємна любов подружжя, спільність подружніх поглядів та інтересів, подружній обов'язок. Жінки також віддали перевагу дітям, дружбі та духовній спільності, відзначили сексуальну гармонію й заохочення індивідуальних прагнень кожного з подружжя. Пізніші дослідження того ж автора підтвердили, що саме перераховані вище компоненти визначають стабільність шлюбу (змінюються лише пріоритети

усередині групи розглянутих факторів) [6].

Н. Самоукіна [10] пропонує характеристики, що забезпечують, на її думку, стабільність шлюбу. По-перше, у стабільному шлюбі живуть ті, для кого сім'я сама по собі є цінністю. Такі люди не тільки прагнуть до сімейного життя, а й мають приклади сімейного життя батьків, бабусь і дідусів. Цю категорію людей характеризує ще й те, що вони мало замислюються над вдалістю чи невдалістю свого шлюбу, а також із самого початку відмовляються від потенційної можливості розлучення. Такий тип подружніх відносин, зазначає автор, характерний для зрілих відповідальних людей.

По-друге, у тривалих і багаторічних шлюбах живуть люди, які прагнуть жити разом із партнером і для яких життя на самоті неможливе. Їм важлива присутність близької людини у своєму будинку, можливість піклуватися про неї. По-третє, подружжя, які прожили в шлюбі багато років, як правило, вважають, що ні в одному шлюбі неможливо задовольнити всі свої бажання й потреби. Вони керуються тим, що будь-який шлюб пов'язаний з обмеженнями, абсолютна свобода або абсолютна досконалість недосяжні.

Зустрічаючись у шлюбі з певними проблемами, люди разом із тим вважають, що життя без проблем узагалі неможливе і що в іншому шлюбі вони мали б інші проблеми. На завершення Н. Самоукіна відзначає ще одну категорію орієнтованих на стабільний шлюб – це люди релігійні, які вважають для себе неможливим порушувати рішення, яке «прийняте зверху». Таким чином, автор виділяє три основні умови стабільного сімейного життя: установки подружжя на сімейне життя (за наявності об'єктивних труднощів і протиріч саме така загальна установка на шлюбний спосіб життя й рятує безліч сімей від розлучень); наявність сімейних традицій, усталених, звичних для подружжя дій (важливо лише, щоб сімейні традиції встановлювалися природно, а не під тиском одного з членів подружжя); здатність людей до «психологічного балансування» (постійно, і обов'язково з обох сторін) [10].

Л. Шнейдер серед факторів, що стабілізують подружні взаємини, називає такі: постійне прагнення партнерів до збереження сім'ї; бажання й здатність партнерів до узгоджених дій на благо сім'ї; ініціативність кожного чоловіка у вирішенні сімейних проблем і реальний внесок кожного в суспільні справи; розумне поєднання різноманітних особистих цілей і потреб із загальносімейними справами й потребами; прагнення у важку хвилину до емоційного єднання і згуртування; естетична привабливість (зовнішній вигляд, манера поведінки); здатність емоційно зігріти дружину, створити атмосферу довіри, невимушеності, сердечності [12].

Певні поєднання особистісних характеристик подружжя також можна розглядати як передумови стабільності й успішності взаємин. Наразі момент не отримано однозначної відповіді на питання про вплив схожості (гомогенність) або взаємного доповнення (компліментарність) визначених особливостей темпераменту й характеру на гармонію і успішність шлюбу. Можна обґрунтовано припустити, що в деяких випадках позитивний вплив здійснює гомогенність (наприклад, у випадку екстравертованості – інтровертованості), а

в інших – компліментарність (домінантність – підлеглість) [12]. Підтвердження вищесказаному знаходимо в А. Співаковської [11], на думку якої, велике значення в зміцненні психологічної стабільності сім'ї слід надавати індивідуально-особистісним характеристикам подружжя. При цьому психологічне вивчення особистостей, які пояснюють своє сімейне неблагополуччя відмінністю характерів, вказує на їхню схожість, а не відмінність. Узагальнення подібних прикладів показує, що в разі об'єднання подружжя з полярними рисами характерів сім'я більш стабільна, тоді як при однаковості рис взаємини в сім'ї набувають ознак більшої конфліктності, а самі особистісні риси суб'єктивно сприймаються як характерологічно різні. Таким чином, на думку автора, стабільності сімейних відносин сприяє так звана компліментарність, взаємодоповнення особистісних рис. Характерно, що поляризація діє в основному стосовно глибинних, основних рис особистості. Поверхневі ж риси, пов'язані не стільки із системою значущих потреб особистості, скільки з певним стилем поведінки, навпаки, визначають стабільність шлюбу швидше своєю схожістю, ніж розбіжністю. Дійсно, узгодження другорядних поведінкових рис полегшує взаємодію людей у сімейному житті, сприяє створенню сімейної групи як єдиного цілого. Глибинні риси визначають емоційний фундамент, стійкість базисних компонентів сім'ї, тому їх відмінність збільшує внутрішню спільність, єдність і стабільність сімейної групи.

Порівнявши поведінку подружжя в щасливих і конфліктних шлюбах зазначимо, що в щасливих позитивні висловлювання на адресу партнера суттєво переважають над негативними і особливо над критичними. Для гармонійних шлюбів характерне переважання позитивних невербальних і поведінкових актів (наприклад, поцілунки, подарунки, допомога).

Ю. Альошина пропонує розглядати в як одну з детермінант задоволеності шлюбом (яка, своєю чергою, визначає суб'єктивну успішність благополуччя) подружній стаж. За результатами експериментального дослідження автор доходить висновку, що залежність задоволеності шлюбом від стажу існує, хоча й має складний характер. При цьому на декількох початкових стадіях циклу розвитку сім'ї задоволеність шлюбом у подружжя знижується, а потім поступово зростає [1].

Умовою нормального функціонування й розвитку шлюбу є наявність у чоловіка і дружини різноманітних ціннісних орієнтацій. Різноманіття систем цінностей служить природною базою для індивідуалізації особистості, а тому система, що забезпечує таке різноманіття, володіє, крім усього іншого, найбільшою стійкістю. Нерідко серед визначальних умов благополуччя шлюбу виступає шлюбна мотивація. Мотиви вступу в шлюб визначають структуру і зміст відносин подружжя, а в результаті – стійкість шлюбу. Деякі дослідники виділяють окремою умовою успішності функціонування сім'ї можливість особистісного розвитку кожного з членів подружньої діади. подружжя як особистостей.

Висновки. Підсумовуючи вищесказане, зазначимо, що широкий спектр умов успішності взаємин дає підставу вважати, що суб'єктивне благополуччя особистості в шлюбі характеризується наявністю не всіх умов одночасно, а деякої їх сукупності (яка, можливо, і визначає специфіку взаємин у конкретній парі). Таким чином, проблема відповідності критеріїв суб'єктивного благополуччя особистості в шлюбі тим чи іншим умовам потребує більш ретельного розгляду і може слугувати перспективою подальших наукових досліджень.

1. Алешина Ю. Е. Социально-психологические методы исследования супружеских отношений / Ю. Е. Алешина, Л. Я. Гозман, Е. М. Добовская. – М. : МГУ, 1987. – 120 с.
2. Баранова В. А. Социально-перцептивные факторы интеграции малой группы и самовосприятие индивидов в ней / В. А. Баранова, А. И. Донцов // Мир психологии. – 1999. – № 3. – С. 24 – 30.
3. Волкова А. Н. Психологическое консультирование семейных конфликтов / А. Н. Волкова // Вестник психосоциальной и коррекционно-реабилитационной работы. – 2000. – № 1. – С. 12 – 21.
4. Гозман Л. Я. Психологические проблемы семьи / Л. Я. Гозман, Е. И. Шлягина // Вопросы психологии. – 1985. – № 2. – С. 74 – 83.
5. Головин С. Ю. Словарь практического психолога / С. Ю. Головин – Мн. : Харвест, 1998. – 248 с.
6. Голод С. А. Стабильность семьи: социологические и демографические аспекты / С. А. Голод. – Л. : Наука, 1984. – 135 с.
7. Жеребцов С. Н. Переживания личности в контексте культуры и истории: теоретические основания исследования / С. Н. Жеребцов // Психологический журнал, 2012. – № 3-4. – С. 4-14.
8. Каган В. Е. Воспитателю о сексологии / В.Е. Каган. – М. : Педагогика, 1991. – 256 с.: ил.
9. Коростылева Л. А. Психология самореализации личности. брачно-семейные отношения / Л. А. Коростылева. – СПб. : Изд-во СПбГУ, 2000. – 292 с.
10. Самоукина Н. В. Парадоксы любви и брака. Психологические записки о любви, семье, детях и родителях / Н. В. Самоукина. – М. : Деловая литература, 1998. – 192 с.
11. Спиваковская А. С. Психотерапия: игра, детство, семья / А. С. Спиваковская. – М. : Эксмо-Пресс, 2000. – 304 с.
12. Шнейдер Л. Б. Психология семейных отношений / Л. Б. Шнейдер. – М. : ЭКСМО-Пресс, 2000. – 512 с.

УДК 316.6

Галина Федоришин

РОЛЬ МАТЕРІ У ВИХОВАННІ ДИТИНИ З ОСОБЛИВОСТЯМИ У РОЗВИТКУ

У статті висвітлено типи материнського ставлення до дитини з відхиленнями в розвитку й особливості материнсько-дитячих відносин. Проаналізовано фактори, які впливають на особистісні характеристики матері й визначають її поведінку. Обґрунтовано доцільність психологічного супроводу материнсько-дитячих відносин в сім'ях, які виховують дитину з особливими потребами.